

FRIED ISTVÁN

Szlovák–magyar irodalmi kapcsolatok a századelőn

A magyarországi nemzeti(ségi) kérdés kiéleződése nem kedvezett a szlovák–magyar irodalmi kapcsolatok széles körű kibontakozásának a XX. század elején. A problémakörnek azonban erős leegyszerűsítése volna, ha pusztán a (nemzetiség)politikai helyzet alakulásából, a kétségtelenül létező szlovák–magyar ellentétekből magyaráznók egyfelől a szlovák irodalom fejlődését, másfelől a szlovák (és a magyar) irodalom világirodalmi kapcsolatrendszerének jellegét. Meg lehet kísérelnünk, hogy a szlovák és a magyar irodalom egymáshoz való viszonyát a két irodalomnak önmeghatározási igényével együtt szemléljük. A magyar irodalom képviselői, mindenekelőtt a *Holnap* antológiák és a *Nyugat* köré tömörült költők programjukban és gyakorlatukban szembefordultak a hivatalossá előlépett (pszeudo)historizmussal, az akadémiizmussal, ennek megfelelően az Arany János költészetét kánonná emelő epigonizmussal. Ezzel szemben a főleg Baudelaire és Verlaine nevével jelezhető líra recepcióján fáradoztak, valamint a par excellence szimbolista poétikát nemzetivé asszimiláló törekvéseket az átértékelt magyar irodalmi múltból elvont, folytathatónak vélt sajátosságokhoz igyekeztek igazítani. Miközben a modernként szemlélt francia költészet vívmányait fogadták be, a bécsi (és általában: osztrák) irodalomhoz hasonló költészet meghonosítására is sor került. Így elsősorban (nemcsak a gyakorlatban, hanem programként is!) a magyar irodalom „nyugati”, „európai” jellege hangsúlyozódott. Nem kizárólag azáltal, hogy az új magyar irodalom legkiválóbb költőinek műfordítói teljesítménye tanúságtétel volt a magyar irodalomnak a hivatalosságtól eltérően kirajzolódó európai kontextusa mellett. Hanem azáltal is, hogy a XX. század elején a magyar irodalom bekapcsolódott a modernség, elsősorban a kelet-közép-európai modernség áramába. A szlovák irodalom kedvezőtlenebb helyzeténél fogva más utat járt be. Míg a magyar irodalomban a szlovák tényező a XX. század elején nem játszott lényeges szerepet, és a kölcsönös fordításirodalomból csupán a szlovák népköltészet magyar fordítása érdemel erőteljesebb említést (jóllehet, számottevő visszhangról e téren sem tudunk beszámolni), addig a szlovák irodalom a XX. század elején nem pusztán számolt a magyar (irodalmi-kulturális) tényezővel, hanem folyamatosan reagált is magyar irodalmi jelenségekre: a fordítástól, az ismertéstől kezdve a szabad átköltésig, az adaptálásig, a vitáig bezárólag a recepció számos változatát regisztrálhatjuk. Éppen a XX. század első esztendeiben adja közre Hviezdoslav Petőfi Sándor és Arany János verseinek szlovák változatát, és fordítja le *Az ember tragédiáját*. Hviezdoslav fölfigyelt Ady Endrére, akinek a *Magyar jakobinus dala* című versének négy sora mottóként szerepelt a *Tak, herolde ty svitajúcich časov...* (Igen, te heroldja a derűsebb időeknek) kezdetű költeménye előtt. Mint ahogy Petőfi egyik versének két sorát, szintén 1910-ben, írta a *Dozvuky* (Utóhangok) ciklus más darabja fölé, amelyben ifjúkori Petőfi-élményét emeli ódai magasságokba (*Sväta pravda, poete môj... Oh, mily igaz, én poétám...*). Kiegészítésül jegyzem meg (Csukás István kutatásai nyomán), hogy Martin Rázus 1912-ben *Odlaz (Mad'arškým básnikom)* [Válasz. (Így magyar

költőnek]) című versében szintén Ady Endre költészetére reagált, méghozzá *A magyar messiások* gondolatát visszahangozva. Rázus 1917-ben a száz esztendeje született Arany Jánost tiszteli meg egy verssel, szembeállítva Arany János tiszta költőiségét a renegátokkal (Petőfire célozva).

Az alapképlet ekképpen rajzolódik ki:

– A magyar irodalmi orgánumok ritkán ismertették és még ritkábban fordították a szlovák irodalom alkotásait, többnyire az ún. „nemzetiségi vidéki” sajtóban publikálták a szlovák népdalok magyar átültetéseit. Igaz, Hviezdoslav fordításai elismerésül a *Kisfaludy Társaság* tagja lett, a nyelvész szlavista professzor, Asbóth Oszkár tárgyilagos hangú beszámolót közölt a magyar törekvésekkel talán a legélesebben szembenálló Hurban Vajanský szépirodalmi műveiről, s a szlovák reformátusok vallásos könyveiről és hagyományairól is közölt cikket a *Protestáns Szemle*. Mindezek a tények azonban aligha jutottak el az irodalmi közvélemény szélesebb rétegéig.

– A szlovák irodalom vizönt a XX. század elején akarva-akaratlan a magyar irodalmat abban a kontextusban szemlélte, amelyhez maga is tartozott. Elsősorban Hviezdoslav tevékenysége tudatosította Petőfi, Arany és Madách jelentőségét, de például Július Botto a szlovák ifjúság számára közreadta Kölcsey Ferenc *Parainésisét*, amely egyébként a középiskolában tananyag volt.

Ezzel azonban csak az alapképletet vázoltam föl. A tüzetesebb vizsgálat több paradoxonra mutathat rá. Így mindenekelőtt arra, hogy miközben Hviezdoslav a kanonizált magyar irodalmi múltat tanulmányozva a magyar irodalomtörténet által klasszikusnak minősített korszak jeleseit fordította, fölfigyelt Ady Endrere, az irodalmi új hullám reprezentására, aki egyébként Petőfi és Arany átértékelését sürgette. Persze, Hviezdoslav nem Ady költői újításaira, hanem a nemzetiségek irányában tett gesztusokra, mintegy nemzet(iség)politikai programra válaszolt. S jellemző módon: még a mottóként választott sorokat sem ültette át, inkább verses kommentárt fűzött az Ady-vershez. S ha egybevetjük ezt a Hviezdoslav-költeményt a Petőfit megszólítóval, akkor ez utóbbi személyességét állíthatjuk szembe az előbbi tárgyiasított lírájával, az utóbbi rapszódia-óda jellegét az előbbi megfontolt és bonyolult rímeléssel súlyosbított gondolati poézisével. S még csak ennyit: jelenlegi tudomásunk szerint Hviezdoslav sohasem fordított Adytól, miközben például a szerb irodalomban fordítások formájában is megjelent Ady Endre lírája.

Ugyancsak feltűnhet, hogy míg a magyar irodalom jelei „Nyugatra” tekintettek, s a szláv irodalmak közül – érthető módon – az orosz regényeké az elsőség (Sienkiewicz világsikerű *Quo vadis*ának kritikai fogadtatása egyáltalában nem egyértelmű), addig a legszínvonalasabb társadalompolitikai folyóirat, a *Huszádik Század* lehetőséget nyújtott „Stefának Antal” számára (így írta, magyarosan, ide a nevé!), hogy mind az általa „neoszlavizmus”-nak nevezett jelenségről, amelyet magyar és német körökben *pánszlávizmus*nak neveztek, mind a szlovák nemzetiségi pártnak a kormánnyal és az ellenzékkel szemben kialakított álláspontjáról tájékoztassa az érdeklődőket. S bár az irodalmi kölcsönösségről eltérőek az álláspontok (a szlovák nézőpontot jó darabig Kollár alapvetése határozta meg), a magyar gondolkodás a világirodalmi tudatot hangsúlyozta (a század-előn valósul meg, ugyan additív szempontú, magyar nyelvű világirodalom-történet), illetőleg a magyar irodalom európai jellegét tudatosította; a nyelvészetben a magyar-szláv összehasonlító elemzések máig hasznosítható eredményeket tudtak fölmutatni.

Ebben a periódusban jelent meg Steier Lajostól *A tót kérdés* (1912, I. kötet), amely a hivatalos-nacionalista szemlélet ellenére az összegyűjtött anyagot tekintve nem minősíthető jelentéktelen alkotásnak.

A paradoxonok sora folytatható. A szlovák nemzeti mozgalom célkitűzéséből és módszereiből világlik ki, hogy még a Hviezdoslav fordításainak helyet adó folyóirat, a *Slovenské Pohlady* is tartózkodással figyelte a magyar irodalmi életet. Ha Petőfiről vagy Madáchról esett szó, akkor az értekező szinte minden alkalommal beszélt a magyar költők szlovák származásáról [!]. Csupán hangulati érzékeltetésül írom ide Jozef Podhradský *Madáč* [!] című költeményének négy sorát:

*Nad kolískou mat' spievala
Slovenské mu zvuky,
Do hrobu ho cudzia pieseň
Cudzie kladú ruky.*

*Bölcsője fölött anyja
szlovák dalt dalolt,
sírháza idegen ének kísérete,
idegen kezek helyezték.*

Az viszont megfontolásra és értelmezésre késztet, hogy éppen a magyar irodalom modern törekvéseit, amelyeknek Ady Endre volt legmesszebbre ható reprezentánsa, mennyi gáncs érte. S mint azt már eddig is megállapította a kutatás, ezen a területen az egyébként nacionalista magyar konzervativizmussal került a szlovák álláspont egy platformra, érzékeltetvén, hogy nacionalista konzervativizmusok mindig rátalálnak egymásra, ha „újító lelkesültséget” kell meg- és elítélni. 1909-ben közölt a *Slovenské Pohlady* egy tárcát *Mad'arská literatúra a život* (A magyar irodalom és élet) címmel, amelyben ezt olvashatjuk:

„V »Budapesti Hírlape« Štefan Milotay vykladá, že mad'arská literatúra vel'mi odtrhala sa od mad'arského života.” (A »Budapesti Hírlapban« Milotay István megállapította, miszerint a magyar irodalom igencsak elszakadt a magyar élettől.)

A megállapítást nem követte szlovák részről cáfolat. A *Budapesti Hírlap* annak a Jozef Škultétyvel levelező, tehát a szlovák nemzeti mozgalom egyik kiemelkedő egyéniségével kapcsolatot építeni próbáló, konzervatív ízlésű, Ady-ellenes Rákosi Jenőnek volt a lapja, amellyel a szlovák törekvések irodalmi-kulturális folyóirata éles harcban állt. Viszont megegyezett vele a „nyugatos” magyar költészet kárhoztatásában, még hozzá az ádáz nemzet(iség)politikai viták ellenére. Egy másik cikk valójában Octavian Goga írásának átvétele. Az eredetileg románul publikált cikket magyar közvetítéssel, az *Irodalomtörténet* című lap közlése nyomán ismerték meg a szlovákok és vették át. Az antiszemita felhangú írás Adyt sem kímélte teljesen, hiszen „hipermodern költészet”-t exotikusnak minősítette (s ez nem feltétlenül dicséret), ám végső fokon Adyban mégis mást látott, mint az ostromozott „budapesti”-nagyvárosi irodalomban. Hozzá kell tennem, hogy a szlovák lap aztán közölte Ignotus Gogának címzett, igen frappáns válaszát is (szintén magyar forrás nyomán). Jóllehet, a Rákosi Jenővel reprezentált magyar konzervativizmus a szlovákságot politikai ellenfelének tekintette, különösen ott, ahol szlovák autonómatörekvésekkel találkozott, ami az irodalmi ízlést illeti, a két

egymással vitatkozó fél hasonlóképpen és hasonló érveléssel utasította el a modernség magyar irodalmát. Csakhogy éppen ezekben az években jelentkezett a szlovák irodalomban Ivan Krasko, aki szintén a „modernség” képviselője volt, és jórészt funkciójában, nem egyszer motívumait tekintve – a magyar kutatás, Csukás István és Sziklay László tanulmányai szerint – egybevethető Ady Endrével. Az újabb elemzések a *Négy fal között* Kosztolányijának és a Krasko-líra néhány motívumának hasonlóságára hívták föl a figyelmet (Krasztev Péter). Kraskónak mégsem kellett olyan etikai és pszeudonemzeti vádakkal szembenéznie, mint Adynak a magyar vagy (távolabbi példára utalva) Ivan Cankarnak a szlovén kritikusok írásaiban.

Itt kanyarodhatunk vissza a problémához, hogy ti. Hviezdoslav (és részben még Rázus is) a nemzetpolitikai költőt üdvözölték Adyban, versében Rázus a szellem hőseiről emlékezett meg, és majd csak a következő szlovák költőnemzedéknek, részben Štefan Krčmérynek, részben Vladimír Roynak, majd Emil Boleslav Lukáčnak lesz a teljes Ady az élménye, a botrányt okozó szerelmi költészet, Krleža szavaival a „kései verlainé-izmus”, és nem utolsósorban az a szimbólumrendszer, amely az énhasadságnak éppen úgy érzékeltetője, mint a nemzeti fenyegetettség-élménynek vagy a „minden egész eltörött” látomásnak. Hviezdoslav ugyan átélte és megszenvedte a szlovák és általában az európai romantika epigonizmusba fúlását, de érvényesnek tudta a romantikának azt a fajta klasszicizálását, amelyet az epikus Arany valósított meg, és így időszerűvé volt képes avatni az elbeszélő költeményt, amelyben a cselekménynél lényegesebbek lesznek a leírások, a pszichológiai megfigyelések. Valahol a romantika és a szimbolizmus között kísérletezik Hviezdoslav a gondolati líra tárgyiasságával vagy a ballada drámaiságával. Számára Ady modernsége idegennek bizonyult. Ugyanakkor Krasko úgy tudta nagyhatású lírává formálni nemzeti fenyegetettség-élményét, hogy önkritikus, önnépét ostorozó gesztusaival együtt sem került ellentétbe a konzervatív „turócszentmártoniak” nemzetvédő programjával; és emellett Krasko nem kérdőjelezte meg a szlovák nemzeti mozgalom hagyományosan vallási ideálját. Legalábbis Ady „istenképzet”-éhez hasonló vagy avval közeli vonásokat nem lehetünk Krasko költészetében. Így ő a legérzékenyebb pontokon nem vívta ki a modernséget egyébként nagyon nem kedvelő Vajanský haragját. Sőt: Vajanský Krasko költészetében mintegy a „nép-nemzeti” irány újabb jelentkezését vélte fölfedezni.

A szlovák és a magyar irodalom erővonalai tehát részben egyfelé, részben másfelé tartottak. A magyar irodalomban a modernség mellett előbb ismertetések, majd mozgalom formájában megjelentek az „izmusok”, a legnagyobb vihart Kassák Lajos költészete, prózája, majd lapja váltotta ki. A modernség széles körű kibontakozása viszont XIX. század végi, XX. századi stílusok, áramlatok egymásmellettségét eredményezte. Nem meglepő, hogy a magyar és a nemzetközi szakirodalomban több (bár nem egyenlőképpen találó) meghatározás és megjelölés bukkant föl, szimbolizmus, szecesszió, újromantika; mások szólnak a naturalista regény vagy a Maeterlinck-színművekkel egybevethető szimbolikus mesedrámak megjelenéséről. Az irodalomnak ez a páratlan, ám az Osztrák–Magyar Monarchia más nemzeteire is jellemző kivirágzása párhuzamos a modern magyar színházi törekvések fölélénkülésével, amelynek jelzése, hogy Molnár Ferenc révén új, kelet-közép-európaian polgári arculatot kap (az eredetileg) francia társalgási dráma, valamint az, hogy fiatalok (köztük Lukács György, Benedek Marcell) színházalapítási tervét joggal lehet párhuzamban látni a hasonló század eleji orosz törekvésekkel. Ezen a helyen csak utalni tudok a magyar filozófiai és esztétikai gondol-

kodás megújulására, Lukács Györgynek, Fülep Lajosnak, Hauser Arnoldnak, Tolnay Károlynak, Mannheim Károlynak törekvéseire. Mindezek pontosan mutatják a magyar kultúra, Budapest helyét a Monarchia szellemi életében.

A szlovák irodalmi életnek mind anyagi lehetőségei, mind pedig belső szerveztségéből adódó problémái nem engedték meg, hogy ekkor az irodalomnak olyan széles körű vagy differenciált változatát hozza létre, mint a cseh, az osztrák vagy a magyar. De az eddigieknél valószínűleg jobban lehetne hangsúlyozni, hogy a *Slovenské Pohl'ady* (és más sajtóorgánumok) sem kizárólag befelé fordultak, hanem keresték és fordítások segítségével általában meglették azt a világirodalmi kontextust, amelybe a szlovák (irodalmi) jelenségek is beleilleszthetők. S bár a korszaknak vitathatatlanul Hviezdoslav a legjelentősebb költője, ő inkább olyaténképpen lett a „nemzeti klasszicizmus” poétája, mint a magyar irodalomban Arany János, jóllehet, ő már időnként képes volt megszólaltatni azt a hangot és korélményt, amelyet a magyar irodalomban az Aranyt követő nemzedék lírája (például Komjáthy Jenő) képviselt. De ez az oka annak is, hogy míg Ady Endre jórészt elutasította, hogy Arany János hangvételével szólaljon meg, és Aranyon keresztül azt a hivatalosságot is támadta, amely Arany költészetéből kánont csinált, ilyen szakításra Hviezdoslav és a XX. század elejének szlovák költészete között nem volt szükség, bár Hviezdoslavnak nem minden tetszett, amit az utána következő szlovák poéták alkottak. Éppen a hasonló nemzetfelfogás, a nemzet célként való hasonló értelmezése tette lehetővé, hogy a külső szemlélő inkább a kontinuitást, mint a diszkontinuitást figyelheti meg.

A *Holnap* antológiák és a *Nyugat* költői a következő szlovák nemzedék (helyenként kongeniális) fordításaiban lesznek a szlovák irodalom részévé, tehát Lukács, Beniák, Smrek és részben Krčméry révén. A szlovák irodalom ilyen intenzitású befogadására sosem került sor a magyar irodalomban, jóllehet, 1919 után elsősorban Szlovákiában megszorodnak a magyar fordítások. Ez az aszimmetria azonban a két irodalom helyzetéből viszonylag könnyen magyarázható. Ugyanis a magyar irodalomnak előbb sikerült differenciált irodalmat és irodalmi életet teremteni, mint a szlováknak. Ezért a magyar irodalom (mint bármely más irodalom) természetesen azokat az irodalmi jelenségeket recipiálta, amelyek az irodalmi rendszer továbbépítéséhez, a korszerű terminológia kialakításához segíthették. S minthogy az európai „szláv legenda” szerint a szlávok a népköltészet népei, ezt a tézist erősíteni látszott a szlavisztikai kutatások némely iránya, valamint kiváltképpen a szerb népköltészet európai sikere az 1810-es esztendőktől kezdve folyamatosan, a szlovák kultúra világából is a népköltészet iránt támadt érdeklődés, kevéssé a „műköltészet” iránt (ismét leszámíthatjuk az orosz irodalmat, illetőleg néhány lengyel és cseh költőt). A szlovák irodalmat tekintve a szlovák–magyar együttélés századainak a XIX. század szlovák irodalmában is föllelhetők a nyomai (és nemcsak a témaválasztásban). Ám amikor a szlovák irodalom rendszerét kiteljesíteni igyekezett, a nézeteltérések és viták miatt elfordulni látszott a magyar irodalomtól. De ez sosem volt teljes, ámbar időnként ezt a szlovák nemzeti mozgalom programként hirdette meg. Ugyanis a szlovák költők jó része jól tudott magyarul, a dualizmus korában magyar tannyelvű iskolába járt. Így például a magyar verstan vagy a magyar nyelvű retorika oktatása révén a később költővé fejlődő tehetséges ifjak kora ifjúságukban megismerkedhettek azzal az irodalmi „anyaggal”, amelyet később nyilatkozataikban elutasítottak, gyakorlatukban azonban hasznosítottak. Mindehhez járult, hogy a dualizmus megteremtette a maga hivatalos szlovák nyelvű sajtóját, és részben tá-

mogatott szlovák nyelvű könyvkiadást is. Ezen az úton számos magyar alkotás jutott el a szlovák olvasókhoz. Ezzel azonban nem magyarázhatjuk Hviezdoslav tevékenységét, műfordítói munkásságát. Az is hiba volna azonban, ha kivételes és rendhagyó jelenségként tartanók számon. Azt hiszem, hogy éppen azért fordított oly sokfélét Hviezdoslav a magyar irodalomból (is, mivel átültette például Shakespeare-t is!), hogy még inkább differenciálttá, sokhúrúvá tegye a szlovák irodalmat, műfajilag rétegzettebbé. Ez az oka (feltehetőleg) annak, hogy igyekezett meglelni Arany János elegico-ódájának és balladáinak vagy Petőfi Sándor tájleíró verseinek és rapszódíájának (szlovák) hangját.

A szlovák–magyar irodalmi kapcsolatok a XX. század elején is sokrétűek, de természetesen némi túlzással egyoldalasnak is mondhatók. Annyi bizonyos, hogy a kapcsolattörténeti folyamatban a szlovák részvétel a jelentékenyebb (nemcsak mennyiségileg), a szlovák reagálások vetnek föl több problémát. Ha azonban a nyelvészetre is vetünk egy pillantást, akkor ebből a szempontból a magyar kutatás minősíthető érdekesebbnek, tudományos szempontból valószínűleg izgalmasabbnak. Itt csak utalhatok rá, hogy szlovák szerzők publikáltak magyar kiadványokban, magyar szerzők a szlovák sajtóban elvétve, és csak fordítások révén jelentek meg. Még arról is tudunk, hogy szlovák alkotó magyarrá tolmácsolt szlovák verset. Ezt a vázlatot azzal zárhatom, hogy az igen éles politikai viták ellenére is éltek az irodalmi (és tudományos) kapcsolatok, teljes feltárásuk minden bizonnyal még további részletekkel fogja gazdagítani ismereteinket a szlovák irodalom tájékozódásának irányairól és motívumairól, valamint a kisebb, szlovák művek magyar fordításait közlő (többnyire felvidéki) lapok szerkesztési szempontjairól.*

---

* A jelen írás eredetileg előadásként hangzott el egy budapesti szlovák–magyar kapcsolattörténeti szimpóziumon. Az előadást követő vita hatására néhány jelentéktelen módosítást végeztem szövegemen.